

kemine kohe pärast surma) on antud võimalus tekkinud hingelist pinget, sügavat psühholoogilist transiseisundit maha võtta, et teadvustada kaotuse möödapääsmatust.

Osali vanemast slaavi etnilisest territooriumist (näiteks Polesjes) on keelatud surnut taga nutta, kuni ta pole pandud lautsile, kohalikus pruugis *na kut, na lavu*.

Ajalis-ruumilist aspekti iseloomustades märkisime juba psühholoogiliste tippmomentide rütmipärasust ja korduvust kogu matusetalituse käigus, see tähendab, et emotsionaalsele tõusule järgnes alati langus. See tõestab veel kord, et matusekombestik sisaldab endas erinevate seisundite, meditatsiooni ja enesetalhoiuvõtete keerulist kompleksi, sh mõned iidse maagia elemendid, mille eesmärgiks on elava inimese säästmine ja kaitsmine.

Ajalis-ruumiliste, individuaalsete ja kollektiivsete ning poeetilise-rituaalsete aspektide jälgimine on itkemise ja psühholoogismi dünaamika vahekordade ja vastastikuste mõjude väljaselgitamisel määrava tähtsusega, ent ei hõlma vaadeldavat nähtust kaugeltki täielikult. Oluline osa on funktsionaalsel suunitlusel, iga indiviidi psüühika emotsionaalsel häälestusel konkreetsete kurvastavate sündmuste puhul, sugulussidemete kadunuga, kohaliku traditsiooni nõuetel ja mitmetel muudel faktoritel, mis on vajalikeks eeldusteks itkemise ja matusekombestiku psühholoogiliste suhete kujunemisel.

Tõlkis Eda Kalmre

Kirjandus

1. Pahavanni. Paminki. Galašenni. Minsk, 1986, s 437.
2. Troitski, A. Uklad. In: Litovskie Jeparhialnõje vedomosti. 1875, nr 11, s 96.
3. Nemcova, B. Obrazy ze života slovenskeho. In: Časopis Musea Kralovstvi Českeho. 1859, r 33, sv 4, s 508.
4. Valgevene TA Kunsti, Etnograafia ja Folkloori Instituudi arhiiv, fond 8, fikseering 89, mapp 243, vihik 1, lk 36. V. Sõsovi üleskirjutused 1989. a Gomeli oblasti Jasenetsi külas G. Kutkolt (s 1924).
5. Samas, lk 61, S. Tkatšilt (s 1928).

KAASAEGSEID LUGUSID PALESMURDIST

Aleksander Škljajev. Udmurtia, Iževsk

Isegi tänapäeval leidub udmurdi külades rohkesti inimesi, kes kinnitavad, et nad on näinud *palesmurti* või vähemalt on nende tuttavad, sõbrad või va-

nemad teda näinud. Nad räägivad teatud ettevaatlikkusega *palesmurdist* endast ning annavad soovitusi, kuidas käituda temaga kohtudes, et teda mitte vihastada. Igal juhul pole palesmurti oma silmaga näinute arv väiksem lumeinimest näinute arvust Himaalajas või Pamiiris.

Palesmurt on antropomorfne olevus, kes esineb piki selgroogu pooleks lõigatud inimolendina: tal on üks silm, üks käsi ja üks jalg. Juba XX sajandi algul on etnograafid (G. Vereštšagin, A. Jemeljanov jt) teda kirjeldanud. Käesolevas artiklis on kasutatud paljusid kaasaegseid ülestähendusi, st jutte palesmurdist, mis on kogutud aastatel 1972-1990 üliõpilaste ja õppejõudude poolt erinevais paigus udmurtide kompaktsel asualal. Neid ülestähendusi säilitatakse Iževskis Udmurdi Riikliku Ülikooli filoloogiateaduskonna udmurdi keele ja kirjanduse kateedri arhiivis.

Sõna *palesmurt* koosneb kahest osast: *pales* - pool ja *murt* - inimene, mees. Ka tänapäeva informandid rõhutavad, et see müütiline olevus on jagatud kaheks pooleks. Mõned informandid arvavad, et palesmurt on üks tervik, kuid pool temast paistab läbi nagu röntgenikiirte all, teised aga usuvad, et ta koosneb vasakust ja paremast poolest, kes elavad eraldi ja suhtlevad teineteisega karjudes. Palesmurt on inimesest pikem. Mõned väidavad ta olevat kahe meetri pikkuse, teised kinnitavad, et ta võib puulatvu puudutada. Sarnaselt mõne teise udmurdi müütilise olevusega võib palesmurt muuta oma pikkust sõltuvalt asukohast metsas. Tal on määratu jõud ja raju lõõtsamise ajal ütlevad inimesed: "Palesmurt jalutab ja painutab puid maha." Ta võib kohutavalt "Ee-ee!" karjudes puid värisema panna. Harilikult kirjeldatakse palesmurti arutuna. Ta ei tunne üldse valu. Mõnikord on nähtud, kuidas ta põletab tules oma sõrme. Palesmurt elab metsas. Ta ilmub ainult siis, kui inimene on üks.

Jutud kirjeldavad palesmurti salakavala, õela ja kättemaksuhimulisena. Ta on nagu anti-inimene. Ta võib inimese surnuks kõdistada. Kuna tal on tohutu jõud ja ta koosneb kahest poolest, võib ta inimese poolekski rebida. Sageli eksib inimene metsas palesmurti tempude tõttu. Ta kaotab suuna pärast palesmurti jälgedele astumist. Palesmurdiga kohtumise tagajärjed on äärmiselt ebasoodsad. Isegi tema nägemine võib õnnetust põhjustada: teda näinud inimene või mõni ta lähedastest sugulastest sureb. Palesmurt teeb tempe ka loomadega, näiteks võib ta hobuse tõrvaga kokku määrada ning siis selle külge kleepunult looma seljas ratsutada.

Inimene saab siiski ennast palesmurti eest kaitsta, kui ta teab sobivaid maagilisi sõnu või käitumisviise. Näiteks tuleb palesmurti kohates öelda "*šur ullan*" (mööda jõge allavoolu). Aga kui öelda: "Mööda jõge ülesvoolu", pole sõnadel toimet. Lisaks võib öelda "*osto*" (issand). Mõni jätab oma rõivad tuulega allakukkunud okstele nii, et palesmurt peab neid inimeseks ja kõditab neid nõrkemiseni. Palesmurdiga võib ka vaidlema hakata ja veenda teda kiilu või

kirvega lõhestatud puupaku vahele kätt toppima. Siis tuleb kiil eemaldada ning palesmurdi käsi jääb lõhesse kinni. On ka teisi teid enda kaitsmiseks palesmurdi eest. Võib panna vasaku jala saapa paremasse jalga, võib ennast alasti võtta ja joosta või võistelda temaga, kumb suudab soola kaugemale visata. Inimese visatud sool satub palesmurdi lahtistesse siseorganitesse ja ta jookseb kohutavalt kriisates minema. Ka pihlakaoks võib palesmurdi eest kaitsta - see tuleb panna ta jälje sisse, ent pole öeldud, kumma jala jälg see peab olema. Arvamused, et palesmurdi võib maha lasta männilaastu või messingnööbiga, on tänapäeval hääbunud.

Mõne informandi jutu järgi on palesmurte palju - neid on suuri ja väikesi, isasid ja poegi. Kui üks palesmurt jääb hätta, võib teine talle appi tulla. Tänapäevastes lugudes puuduvad Uno Holmberg-Harva poolt ülesmürgitud uskumused, et palesmurdil on veri ning kui teda vigastada, siis võib igast verepiisast sündida uus palesmurt, või et tal on suur rinnanibu ja kui ta selle inimesele suhu topib, siis inimene lämbub.

N. Pervuhhin kirjutas, et paljude tunnuste poolest sarnaneb palesmurt teise udmurdi müütilise olevuse *n'ulesmurdiga*¹ ning kuulub viimase kaaskonda. Erinevalt palesmurdist sarnaneb n'ulesmurt välimuselt inimesega. Harilikult näeb ta välja vana valgeis rõivais mehena, kellel on väike korv käes. Ta võib inimesele õnne ennustada või teekäijaga metsas einet jagada. Ta võib aidata küttepuude toomisel või maja ehitamisel. Mõnikord juhtub, et n'ulesmurt varastab hobuseid, kuid ta toob need tagasi. Kui hobune tuleb metsast koju higist märjana, öeldakse, et n'ulesmurt on sellega ratsutanud.

Jahimehe õnn ja talupoja majapidamine sõltuvad paljuski n'ulesmurdi heatahtlikkusest, sellepärast tuleb teda palvete ja ohvritega meelitada. Palved on lühikesed, palutakse kaitsta koduloomi metsaõnnetuste ja taluhooneid tule eest. Kõige täielikum palvetekst pärineb udmurdi kirjaniku ja folkloristi Kedra Mitrei sulest. Seda palvet, mida P. Domokos peab algupäraseks, kasutas Mitrei oma tragöödias "Eš-Terek".² Palve kõlab järgmiselt:

*Kõikvõimas Isa, n'ulesmurt!
Sa hoiad tallel vägevad sõnad,
toidad oravaid ja jäneseid,
kaitsed linnuparvi,
vahetevahel sa vilistad või hüüad,
et kutsuda kõiki neid kokku.
Siis, kui su valdused on
langenud lehtedest umbsed,
tõstad sa oma võimsa hingusega
sambana tolmu üles.
Vahetevahel me vihastame sind*

*ja sa sööstad kui keeristorm,
purustad külasid, rebestad põlde,
maha lööd viljakuivatuslatte,
ent sellele oled sa lahke ja leebe,
kes usus ja lootuses sulle
ohvriks toob lehma, hane ja pardi.
Minule oled olnud alati helde,
kunagi pole sa riisunud minult mu saaki.
Täna sind selle eest, Isa.
Ent mispära, toitja,
kannad sa täna vimma mu vastu?
Kui mu ohvritest jäi sulle väheks,
ole armuline ja andesta mulle,
ära häbista mind mu rahva ees,
kes peab mind parimaks kütiks.
Kui ma lähen täna
väsinult saagita koju,
saada mulle, saada vähemalt orav
või kingi vint.*

On inimesi, kes on n'ulesmurdiga ühenduses olnud. Ühe kohta teati, et ta hüpanud üle lõkke, käed kellegi poole sirutatud. See keegi oli nähtamatu, kes osutunud n'ulesmurdiks. N'ulesmuri kaaskonda kuuluvaks on peetud veel üht olendit - *iskalpõdomurti* (lehmaseorgadega mees). See olend on palesmurdist reetlikum ning võib inimese koguni tappa, kuid tänapäeva folkloorist on ta kadunud.

Tõlkis Aado Lintrop

Märkused

1. *n'ules* - udmurdi k 'mets', *murt* - 'inimene, mees'. Udmurdi metshaldjas. Teda peetakse metsas elavaist üleloomulikest olenditest kõige tähtsamaks. Kannab ka nimesid *n'ules n'un'a* - 'metsa-onu', *buddzõm n'un'a* - 'suur onu' jne. Tema ilmumist saadavad sageli metsloomad ja keeristorm. Mõnel pool arvati, et kõik teised metsaga seostuvad müütilised olendid kuuluvad *n'ulesmuri* kaaskonda. (Tlk)

2. "Eš-Terek" (1915) - Kedra Mitrei (ka Pan Reimit ja D. Korepanov) (1892-1949) ajalooline tragöödia udmurtide võitlusest tatarlastega. (Tlk)